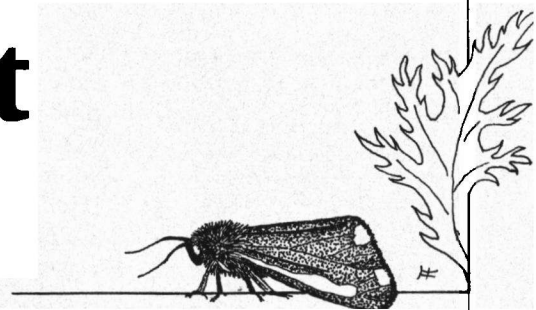

Nachtvlinders in het zonnetje

De Vlinderstichting besteedt al enkele jaren aandacht aan dagactieve nachtvlinders. Van deze interessante groep willen we graag meer ecologische gegevens verzamelen, zodat we in beheersplannen ook rekening kunnen houden met de eisen van deze groep vlinders. De Vlinderstichting, de KNNV en de JNM starten in 1997 met een tweejarig project over dagactieve nachtvlinders. Dit eerste jaar is bedoeld voor de eigen leden en werkgroepen van de aangesloten organisaties. In het midden van dit blad vindt u een herkenningskaart waarop de acht doelsoorten staan afgebeeld. Ook kunt u waarnemingen invullen en opsturen. Deze herkenningskaart en het waarnemingsformulier willen we dit jaar samen met u uittesten. Volgend jaar (1998) is gericht op een grote publieksactie, zoals het hommelpoortproject van de KNNV in 1995. Lokale groepen kunnen dan activiteiten organiseren (zoals lezingen, excursies, avonden met vanglampen en smeer), en onder een breed publiek worden waarnemingsformulieren verspreid. Hieronder worden de acht doelsoorten aan u voorgesteld.

Sint Jacobsvlinder

De vroegst vliegende soort van het achttal is de Sint Jacobsvlinder (*Tyria jacobaeae*), die al vanaf eind maart tot aan augustus gezien kan worden. De opvallende vlinders met hun zwart-rode vleugeltekening zijn vrij zwakke vliegers. De eieren worden in grote groepen aan de onderkant van bladeren van het Jacobskruiskruid (*Senecio jacobaea*) afgezet. Wie in de zomermaanden in de duinen of op de zandgronden volledig kaalgevreten kruiskruidplanten heeft gezien, met tientallen exemplaren van de bekende geel-zwarte zebrarupsen, heeft al kennis gemaakt met deze soort. De rupsen zijn door hun massale optreden en kaalvraat eigenlijk bekender dan de bijbehorende vlinder. Kruiskruid bevat stoffen (o.a. alkaloiden) die voor veel dieren zwaar giftig zijn. Maar de rupsen van de Jacobsvlinder hebben daar geen enkele moeite mee. Sterker nog, ze slaan deze stoffen op in hun lichaam, en worden daarmee oneetbaar voor vogels. Dit gif wordt ook doorgegeven via de pop aan de vlinder. Vandaar

Nachtvlinders zijn beslist niet allemaal saaie, bruine 'motten'. In tegendeel, in Nederland komen prachtig gekleurde soorten nachtvlinders voor. Een aantal daarvan is overdag of in de avondschemering actief. Dit jaar starten De Vlinderstichting, de KNNV en de JNM (zie kader) een tweejarig project, waarbij dagactieve nachtvlinders centraal komen te staan. Voor dit project zijn acht soorten geselecteerd, die in kleur, uiterlijk of als rups opvallen, en verspreid in Nederland voorkomen. In dit artikel willen we ze kort aan u voorstellen.

dat zowel de rupsen als vlinders de bekende waarschuwingskleuren (geel-zwart en rood-zwart) dragen. Een vogel die eenmaal een onaangename ervaring heeft gehad met een rups of vlinder, zal zich een volgende keer wel tweemaal bedenken voordat hij weer een hap neemt. De rupsen verpoppen in de grond in een cocon.

tekst:

Frans van Alebeek

Muntvlindertje

Het Muntvlindertje (*Pyrausta aurata*) hoort bij de zogenaamde micro's, een grote groep van kleine, lastig te determineren soorten.

Van sommige soorten, zoals deze Grote beer, worden eerder de rupsen gevonden dan de vlinders.

FOTO: CISCA LEPELAARS

Project met KNNV en JNM
De Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (KNNV) wil een breed publiek interesseren voor veldwerk. Daarvoor heeft de KNNV in eerdere jaren bijvoorbeeld het succesvolle vliegenzwammen- en hommelpoortproject georganiseerd, waarbij iedereen werd uitgenodigd om waarnemingen in te sturen. Voor 1997 en 1998 wil de KNNV nachtvlinders centraal stellen. De Jeugdbond voor Natuur- en Milieu-bescherming (JNM) wil zich na het geslaagde libellenproject ook gaan richten op nachtvlinders. Zij zullen waarnemingen gaan verzamelen van (tenminste) 20 soorten in Nederland voorkomende nachtvlinders.

Maar het Muntvlindertje kan nauwelijks verwisseld worden met verwante soorten, omdat die zeer zeldzaam zijn geworden. U kunt het overal in Nederland tegenkomen, vooral in tuinen en op plaatsen waar Lipbloemigen (*Labiatae*), zoals Watermunt, Wilde marjolein en Tijm groeien. De volwassen vlindertjes vliegen graag in de hete zon. Er zijn twee generaties per jaar, die elkaar kunnen overlappen van april tot september. De vlindertjes verliezen vrij snel hun mooie, opvallende kleuren, zodat je de oudere, vale exemplaren goed kunt onderscheiden van de kleurige, vers uitgevlogen vlinders.

De kleine rupsjes zijn lichtgroen met een lijn rode v-vormen over hun rug. Ze leven van de vruchtbeginsels en later ook van samengesponnen bladeren van bovengenoemde voedselplanten. Door hun goede schutkleur zijn hun zwarte poepjes en gaatjes in de bladeren gemakkelijker te vinden dan de rupsjes zelf.

Nachtpauwoog

Om de Nachtpauwoog (*Saturnia pavonia*) te zien moet u tussen half april en half juni in de namiddag of avond een wandeling maken over een heidegebied op de zandgronden in het oosten en zuiden van ons land. In de middagzon heeft u kans om een mannetje langs te zien schieten in een snelle, lage vlucht over de hei, op zoek naar een vrouwtje dat in de begroeiing hangt. De grondkleur van het mannetje is roestbruin/oranje, terwijl het vrouwtje een meer grijze grondkleur heeft met fraaie donkere en purperen tekening. Als u geluk heeft, kunt u een vers uitgekomen vrouwtje vinden, dat roerloos in de vegetatie hangt. Meestal heeft ze dan een uitgestulpte geurklier aan het achterlijf. Uit die klier komt de lokstof waarmee zij over grote afstand de mannetjes naar zich toe lokt. Is het vrouwtje van de Nachtpauwoog bevrucht, dan zal ze groepjes van 20-80 eieren rondom takjes in de vegetatie leggen. Omdat de eitjes in kleur variëren van beige tot donkerbruin, lijken ze sprekend op de uitgebloeide bloemtrosjes van Struikheide van de vorige zomer. Het is dan ook bepaald een uitdaging om zulke eilegels te vinden. Zelf heb ik enkele malen na lang zoeken een legsel gevonden. Toen ik een keer opzij keek om mijn gezelschap te roepen, had ik 20 minuten nodig om het legsel - dat recht voor mijn voeten moest

liggen - weer terug te vinden!

De jonge rupsen leven eerst nog samen, maar gaan vanaf het derde stadium elk hun eigen weg. Bij elke vervelling krijgen de rupsen weer een andere kleur en tekening. Meestal worden in juli de dikke groene rupsen (met zwarte tekening en harige wratjes) gevonden, op struikheide, braam of andere lage planten. Ondanks hun grootte van 4-5 cm en de helder groene kleur zijn de rupsen goed gecamoufleerd. De volgroeide rups spint een roodbruine cocon laag tussen de begroeiing, waarin hij verpopt en overwintert.

Harlekijn

De Harlekijn (*Abraxas grossulariata*) of Bonte bessenvlinder legt haar eieren in juli-augustus in groepen op de onderkant van bladeren van de voedselplant. Dat is meestal aalbes, kruis- of zwarte bes. Zowel de vlinders als de rupsen zijn kenmerkend wit - zwart - geel getekend. De rupsen kruipen

in het derde larvestadium (in september) in de grond om te overwinteren. Bij het ontvouwen van de knoppen van bessenstruiken, eind maart - begin april, kruipen de rupsen weer omhoog en vreten gaten in de bladeren. In mei verpoppen ze tussen aan elkaar gesponnen bladeren. De pop heeft een prachtig zwart-geel gestreept achterlijf. In mei vliegen de eerste vlinders, die door lamplicht worden aangetrokken en op ons raam komen zitten. Er is een sluipwesp (*Echthronomas tricolor*) die de rupsen aanvalt. Je vindt dan in mei naast de dode rups een prachtig zwart-beige gestreept coconnetje aan een draadje.

Gamma-uil

De Gamma-uil (*Autographa gamma*) is een echte trekvlinder, die elk jaar weer vanuit Zuid-Europa naar onze streken trekt. In april worden vaak al de eerste vlinders ge-

De rups van de Harlekijn heeft dezelfde kleurencombinatie op zijn lijf als de vlinder op zijn vleugels!

FOTO RUPS: FRANS HODZELMANS,
VLINDER: HAROLD VAN DE OETELAAR

zien. Zij brengen hier één of twee generaties voort. In sommige jaren kan de invasie zo massaal zijn dat de rupsen schade veroorzaken aan landbouwgewassen (bijvoorbeeld kool, erwten, bieten). Ook spoelen in sommige jaren, zoals in 1996, miljoenen vlinders aan op onze kust. De rups heeft slechts drie paar buikpoten en lijkt daardoor wat op een spanrups. De vlinders leggen hun eitjes elk afzonderlijk en de rupsen leven op allerlei lage planten. De rups verpopt in een ijle cocon tussen blad en strooisel op de grond. Of de soort in

Nederland (als pop) kan overwinteren is onzeker.

De naam van deze vlinder komt van de typische zilveren tekening op de vleugels, in de vorm van de griekse letter gamma. Een oude naam is ook wel 'Pistooltje', omdat dezelfde vleugelvlek ook lijkt op een ouderwets pistool. Overigens zijn er enkele verwante soorten met net iets anders gevormde vlekken, die voor verwarring zouden kunnen zorgen. Gamma-uilen vliegen vaak overdag en in de schemering. Opvallend gedrag is dat je ze kunt opschrikken door het geluid van rinkelend metaal. Rammel je op een zomeravond bij een bloemenborder, bijvoorbeeld met een sleutelbos, dan kan het gebeuren dat er een hele wolk Gamma-uilen opvliegt. Mogelijk dat de boventonen van rinkelend metaal lijken op het sonarsignaal van jagende vleermuizen?

Groot avondrood

Het Groot avondrood (*Deilephila elpenor*) behoort tot de pijlstaarten. Jarenlang heb ik gedacht dat dit een zeldzame soort was, die ik alleen uit boekjes kende. Af en toe zocht ik wel eens wilgenroosjes af, maar blijkt steeds op de verkeerde tijden en plaatsen. Tot drie jaar geleden een buurman in augustus met een prachtige rups kwam aanzetten. Ik dacht bij mezelf: "NU zijn ze

er dus", en meteen ben ik wilgenroosjes in mijn omgeving gaan afzoeken. En tot mijn aangename verrassing is het Groot avondrood een hele gewone soort! Elk jaar vind ik wel een tiental rupsen op wilgenroosjes in bermen en langs bospaden. Zelfs midden in de stad op een sloofterrein zaten rupsen op wilgenroosjes. En regelmatig vinden mensen de rupsen in hun tuin op Fuchsia's of op Waterdrieblad in vijvers. De jonge rupsen zijn helder groen, en buitengewoon goed gecamoufleerd. Regelmatig heb ik wilgenroosjes als voer voor een

kweek gehaald, om thuis tot de ontdekking te komen dat ik ongemerkt een dikke groene avondroodrups had meegebracht! De bekende pijl op het achterste segment, die kenmerkend is voor pijlstaartrupsen, ontbreekt bijna geheel. In het laatste stadium kleuren de meeste rupsen donkerbruin. Die vallen veel meer op, en schuilen overdag vaak aan de wortels van de plant. Maar toch zie je volgroeiende, bruine rupsen ook regelmatig op de plant zitten. Hoe zij de hongerige vogels overleven is mij een raadsel. Zelfs bij rupsen van dezelfde moeder, die in dezelfde kooi en met hetzelfde voer opgroeien, kunnen tegelijk groene en bruine vormen voorkomen. De vlinders vliegen in de late schemering, bijvoorbeeld op kamperfoelie, teunisbloem en andere nachtelijke geurders. Ze worden ook wel door lamplicht aangetrokken.

Het Groot avondrood, een vlinder met wel zeer bijzondere kleuren op zijn vleugels en lijf.

FOTO: WIM KLOMP

Summary

In 1997, the Dutch Butterfly Conservation together with two other nature organisations is starting a project in which special attention is given to day-flying moths. A lot of information on the ecology of these insects still needs to be collected for better nature management planning. To avoid all moths being regarded as drab and grey creatures by the general public, eight colourful and striking species have been selected. All interested persons are requested to send in their observations of these moths and information on numbers, distribution and habitat.

Sint Jansvlinder

De Sint Jansvlinder (*Zygaena filipendulae*) wordt regelmatig op bloemen gezien, in kruidenrijke graslanden in het hele land. Deze soort hoort bij de zogenaamde Bloeddropjes, zo genoemd naar de kenmerkende rode vlekjes op de zwarte vleugels. De vliegtijd is van begin juni tot eind augustus. Het is geen goede vlieger, en daardoor zeer geschikt om de vlinderfotografie op te oefenen. Doordat de Sint Jansvlinder niet goed kan vliegen, verspreidt de soort zich niet gemakkelijk en vind je lokale populaties. De rupsen leven op rolklaver en soms op andere klaverachtigen. Ze zijn plat van vorm, en lijken daardoor wel op de rupsen van een blauwtje. Ze zijn geel/groen met zwarte vlekjes. Ze overwinteren, soms zelfs twee winters. Eenmaal volgroeid spinen ze een perkamenten cocon tegen een grashalm. Vaak vind je die met de pophuid er nog uit stekend, als de vlinder al is gevlogen. In Nederland komt nog een tweede

ge planten. Volgroeide rupsen die willen verpoppen gaan nogal eens zwerven en kunnen zich dan zeer snel voortbewegen. De rupsen worden daardoor nog het meest gezien, als ze overdag snelwandelen op wegen en fietspaden. De cocon wordt tussen bladeren op de grond gesponnen. De vlinders vliegen vanaf juli tot in september. Overdag zitten ze met gesloten vleugels tegen boomstammen, en vallen ondanks hun prachtige vleugeltekening weinig op. Die vleugeltekening is overigens erg variabel als je meerdere vlinders met elkaar vergeelijkt. Pas na middernacht vliegen ze, en worden dan soms massaal aangelokt door lamplicht. De eieren worden in juni-juli in grote groepen aan de onderkant van bladeren van allerlei kruiden afgezet.

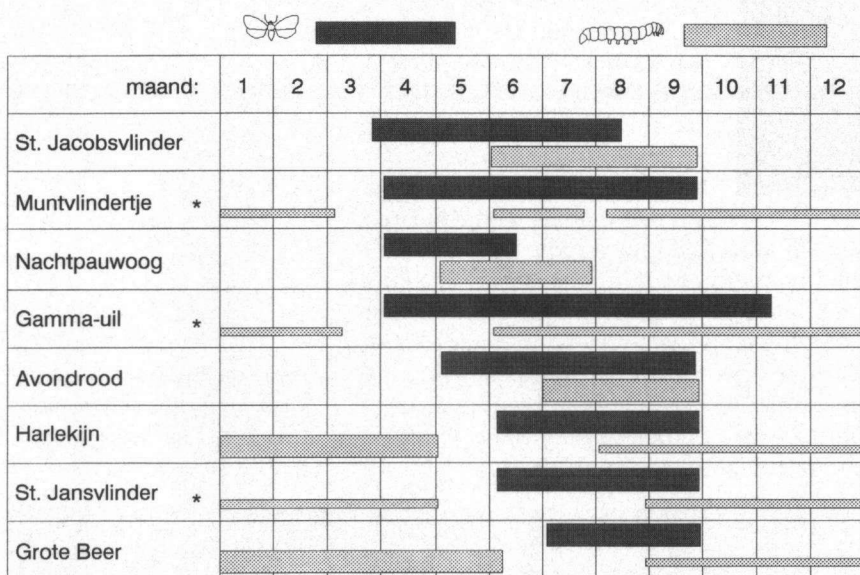
De perioden waarin u in het veld de verschillende soorten vlinders en rupsen kunt tegenkomen zijn weergegeven in figuur 1.

Wat kunt u doen?

We nodigen u uit om met de herkenningskaart en het waarnemingsformulier het veld in te gaan. Zelfs van deze gewone nachtvlindersoorten weten we nog maar betrekkelijk weinig. Waar komen ze voor, hoe talrijk, en in wat voor soort biotopen? Kloppen de in dit artikel genoemde vliegtijden en voedselplanten wel met uw ervaringen? Misschien kunt u samen met een regionale vlinder- of insectenwerkgroep een excursie organiseren om 's avonds met stroop en lamplicht te zien of deze soorten ook in uw omgeving voorkomen. Stuur uw waarnemingen en ervaringen a.u.b. naar ons op. Dan kunnen we volgend jaar een breed publiek kennis laten maken met deze kleurrijke fladderaars van de schemering.

Aanbevolen literatuur:

- Dam, I. van, W. Koopman & J. Schaffers, 1995. Dagactieve nachtvlinders. De Vlinderstichting, Wageningen, 80 pag.
Haar, D. ter, 1924. Onze vlinders. Thieme, Zutphen, 488 pag.
Koch, M., 1984. Wir bestimmen Schmetterlinge. Verlag J. Neuman, Neudamm, 792 pag.
Novák, I. & F. Severa, 1981. Thieme's vlindergids: de Europese dag- en nachtvlinders, met rupsen, poppen en voedselplanten. Thieme, Zutphen, 351 pag.
Skinner, B., 1984. Colour identification guide to the moths of the British Isles. Viking Penguin Books Ltd., Harmondsworth, 268 pag.

* = soorten waarvan rupsen onopvallend zijn en/of verborgen leven.

Figuur 1: vliegtijden en rupsentijden van de acht dagactieve nachtvlindersoorten.

soort (*Zygaena trifolii*) voor, met vijf in plaats van zes rode vlekken op de voorvleugels. Deze Vijfstippige Sint Jansvlinder leeft als rups ook op rolklaver, maar is zeldzamer dan de Sint Jansvlinder met zes stippen. In zuidelijk Europa komen nog veel meer verwante soorten voor. Zowel vlinders als rupsen zijn flink giftig voor vogels en andere dieren.

Grote beer

De Grote beer (*Arctia caja*) is een zeer opvallende verschijning, zowel de grote, harige rups als de bont gevlekte vlinder. De naam slaat op de roodbruin behaarde rups, die leeft vanaf september tot in juni van het volgende jaar. De rups leeft van allerlei la-